ARAMÎ DİLLERİN KADÎM İRAN BETİKLERİNE BAĞLI KÖKLERİ: MANDEN EL YAZISININ KÖKENİ

Charles G. Häberl*

Çev.: Mehmet Sait TOPRAK**

ÖZET

Günümüz Ortadoğu'sunda bulunan herhangi bir başka el yazısına benzemeyen Irak ve İran'daki Mandenlerce hâlâ kullanılan yegâne bitişik elyazısı, Mandenler'in yazılı edebiyatının sırlı ve gizli kökenlerini aydınlatmada ve belirgin bir şekilde farklı dinsel bir gelenek olarak ortaya çıkışlarına dair bir ipucu sağlayabilir. Mandenlerin bugün bulundukları bölgelerdeki antik elyazıları ile karşılaştırıldığında, Manden el yazısının, Partlılar döneminin son zamanlarının (ve son derece belirgin bir tarzda M.S. II. yüzyılın) bir ürünü olduğu, Anadolu'dan ve kuzeydeki Kafkasya'ya, oradan güneydeki Mesene (Characene)'ye ve Elam'a yayılan bir grup el yazısıyla çok yakın benzerliklere sahip olduğu anlaşılır. Ki bu el yazılarının tamamının ya bunlardan türediği ya da büyük ölçüde Part devri resmi el yazısının tesirinde kaldığı görülür. Mandenler'in son dönem Arsaklılar'la bağlantısı, onların kendi söylenceleri ve metinsel gelenekleriyle teyid edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aramca, Partça, Manden el yazısı,

ABSTRACT

Iranian Scripts for Aramaic Languages: The Origin of the Mandaic Script

The unique cursive script still employed by the Mandaeans of Iraq and Iran, which is unlike any other script found in the modern Middle East, may provide a clue to the obscure origins of their written literature and their emergence as a distinct religious tradition. Comparison with ancient scripts from the regions where the Mandaeans are found today indicates that the Mandaic script is a product of the late Parthian period (and more specifically the second century C.E.) and has its closest affinities with a group of scripts ranging from Anatolia and the Caucasus in the north to Characene and Elymais in the south, all of which appear to derive from or to be heavily influenced by the Parthian chancery script.The association of the Mandaeans with the later Arsacids is corroborated by their own legends and their textual tradition.

Key Words: Aramaic, Parthian, Mandaic script.

---

* Bu çeviri, Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nden (Department of Near Eastern Languages and Civilizations) Charles G. Häberl'in Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR) 341 (2/2006) dergisinin 53 ilâ 62'inci sayfaları arasında yayımlanan *"Iranian Scripts for Aramaic Languages: The Origin of the Mandaic Script"* adlı makalesine aittir.

** **(Dr.),** Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı, İzmir, e-mail: **sait.toprak@deu.edu.tr**.

MANDEN EL YAZISI

Mandenler'in kökenleriyle ilgili hemen hemen her tartışma, onların kendilerine has el yazısı meselesinde düğümlenmektedir. Bazı bilim adamları onun önemini seslendirip, diğerleri ise o el yazısının ayırıcı özelliklerini sorgularken, Mandenler'in kökenleriyle ilgili hiçbir bilim adamı enine boyuna bu el yazısını ele almada başarısızlığa uğramadı. Bu sebeplerden ötürü pek çok fikir ortaya çıktı. Mandenler'in kendileri el yazılarını edebiyatları olduğu kadar kutsal değerleri olarak da düşünürler; onların geleneklerinden birine göre el yazıları insanlık tarihinden önceye kadar uzanır (Drower 2002: 240)[1]. Günümüz yazmalarının el yazısının en erken yazmalarının[2] belirgin bir şekilde farklılaşmadığı gerçeği, Mandenler'in kendi kutsal edebiyatlarını yüzyıllar boyu nasıl sadakatle taşıdıklarını göstermektedir[3]. Karmaşık bir şekilde onların geleneklerine bağlı olan dinsel edebiyatlarının taşıyıcısı olarak söz konusu el yazısı, Manden cemaatinin son derece karakteristik özelliklerinden biridir. Aynı şekilde, bu el yazısı diğer epigrafik, tarihsel ve onların dinsel bir gelenek olarak ortaya çıkışlarından sonra Mandenlerin el yazılarını asırlarca benimsedikleri cemaatlerinin teşekkülü gibi kabaca bizi destekleyen dilsel kanıtla verimli bir şekilde mukayese edilebilir[4]. Bir kere, söz konusu el yazısının dönemi belirlendikten sonra, bizzat o el yazısına ait en yakın bir incelemenin kendi dönemindeki yazılarla ilişkisi dahi bu yazıyı kabul etme dönemindeki hâkim kültürel ve sosyal şartları aydınlatabilir.

---

1 *Sefer Yetzirah* (1:2:10–12)'daki Yahudî geleneğini -ki İbranca alfabenin 22 harfi Tanrı'nın yaratıklarının ilklerinden biridir ve,- bütün şeylerin temelini oluşturan on (10) Sephiroth'la mukayese ediniz.

2 En erken el yazmaları İ.S. VIII. yüzyıla kadar uzanır; bkz. Naveh 1970: 33.

3 Bu, yakın bir süre sonra yazılmış dünyevî ya da büyüsel metinlere örneklik etmez, daha çok günlük konuşma dili formundadır; bkz. Nöldeke 1898: 143.

4 Bu istisnadan daha sık olan bir normdur. Mandenlerin içinde bulunduğu ve birbirine pek çok açıdan benzeyen iki kültür yanî Yahudîler ve Zerdüştîler kendi dinsel geleneklerinin ortaya çıkmasından yüzyıllar sonra bile son derece karakteristik olan yazılarını benimsemişler. Maniheistlar, aslında, kendi dinsel metinlerine bir vasıta olarak özel bir elyazısını ilk benimseyenler olarak kabul görürler ki (tahminen önceden var olan) Manden liturya (ayin)sının bazı kısımlarından hareketle bunu tekrar ortaya çıkardılar. Bkz. Säve-Söderbergh 1949: 137–62 ve Colpe 1964.

Manden el yazısı, Kadim Yakın Doğu'nun el yazıları arasında benzersizdir ve bu eşi bulunmazlık onu cümle içinde anlamlı yerine yerleştirmeyi bir hayli güçleştirmiştir. Hatta bu el yazısının öteki Aramî el yazılarıyla olan ilişkisi ya da bu yazının Mandenler tarafından alınıp uyarlandığı tarih gibi nispeten basit bilgiler bile bilinmiyor ve ciddi anlamda tartışmalıdır. Mandence el yazısının en geniş fiziksel kanıtı, İslam'ın doğuşuyla aynı zamana rastlayan tarihlerde Mezopotamya bölgesinin farklı yerleşim yerlerinde keşfedilen büyülü kâseler ile ilgili sözlü-yazılı literatürün yer aldığı bir mecmuadan ibarettir[5]. İlâveten, Manden el yazısının en erken örneklerine dair belirsiz bir formunun yer aldığı kurşunlanmış tılsımlardan bahseden küçük hacimli bir mecmua da vardır. Onlar bu türden kurşunlanmış tılsımları bugün dahi yapmaya devam etmelerine rağmen, bunların en erken tarihlisi dördüncü ya da en yakını üçüncü yüzyıla kadar uzanır[6]. Bununla birlikte, bu birkaç örneğin ötesinde, Mandenlerin ne zaman ve nerede el yazılarını kullanmaya ve benimseye başladıklarını söylemek hayli zordur. Manden el yazısı, en erken elyazmalarının son derece gelişmiş sesli harf sisteminden dolayı yine de benzersizdir. Bu yönüyle, İ.S II. ve III. yüzyıllar boyunca bu bölgede kullanılan muhtelif Aramca lehçeler arasında doğrudan bir benzerlik görülmez[7].

Manden el yazısının kökenleri hakkında üç büyük düşünce ekolü vardır:

1. Manden el yazısı, Süryanca ve Arapça gibi bölgedeki diğer bitişik el yazılarından Palmyrene ya da Nabatça'dan türemiştir. Bu görüş, Manden el yazısının Suriye'de ortaya çıktığını ve Mandenler'le birlikte Batıya doğru taşındığını varsayar. Bu, öte-

---

5 Yayımlanan bu kâ selerin çoğu satıcıların ellerinden alındı ve çok azı arkeolojik yeriyle bağlantıya sahipti, ki bu durum da onların tarihlendirilmesini güç kılar. Nippur'da kazıdan çıkarılan kâ seler VII. asırla tarihlendirilir; bkz. Montgomery 1913: 13–14 ve Hunter 1994: 605; Ana'daki kazıda çıkarılan bir kâ se, Hunter 1994: 607'a göre VIII. asra aittir.

6 Bu önemli yazmalar külliyatı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Lidzbarski 1909: 349–73; Macuch 1967: 91–203 ve 1968: 34–72; Caquot 1972: 67–87; Naveh 1975: 47–53; ve Greenfield-Naveh 1985. Sözkonusu kurşunlanmış tomarlara dair en son tartışma için Müller-Kessler 1999'a bakınız.

7 Doğrusu, Mandence ünlü harfler temel leksiyonlar değildirler; bu tartışma için devam eden sayfaya bakınız.

kiler arasında Mark Lidzbarski ve Rudolf Macuch tarafından benimsenen en eski görüştür (Lidzbarski 1909; Macuch 1971).

2. Manden el yazısı, Elamca el yazısından türetilmiştir ki bunu da M.Ö. ikinci asırdan kalma Elam'da (İran'da günümüz Huzistan'ında) bulunan son sikkeler doğrular. O sıralar, Elam Part İmparatorluğu'na bağlı bir hanedan idi. Bu görüş ilk defa Joseph Naveh tarafından ortaya atılmıştır (Naveh 1970)[8].

3. Manden el yazısı, Mesene (Charace) el yazısından türetilmiştir ki bu da Mesene'de (Güney Irak) basılan sikkelerde bulunan az sayıdaki yazıtlardan eksik bir şekilde biliniyor. Bu görüş ilk defa P. W. Coxon tarafından ileri sürülmüştür (Coxon 1970).

Hem Coxon hem de Naveh ikna edici ve inandırıcı bir şekilde Manden, Elam ve Mesene (Charace) el yazısının Doğu Aramca betiklerinden olduğunu[9] ve bu yazının Nabatça'dan türeyemeyeceğini iddia ederler. Söz konusu el yazısının batılı orijini ile ilgili argüman iki temel üzerine oturur: Batı kökenli el yazısına dair argüman iki temel üzerine dayanır: Ligatürler (bağlar/zülfeler) ve Nabatça ve Mandence'deki ʾ 'nın yüzeysel benzerliği. Batılı bir kökene ait olduğu teorisine karşı bir kanıt (ki ben hiç literatürde buna rastlamadım) Mandence'nin, sadece bitişik batılı Orta Aramca elyazılarının değil (Nabatça ve Aramca), aynı zamanda Yahudi dili (İbranca) el yazısının tanımlayıcı bir özelliği olan sondaki ve sonda olmayan harf formları arasında herhangi bir ayırım yapmadığıdır. Üstelik Pehlevî elyazısı çok bariz bir şekilde bitişik yazılıdır ve bu özellik aynı şekilde onda (Aramca) mevcut değildir. Sondaki şekillerin(formların) varlığı Batılı Orta Aramca elyazılarını Doğulu Orta Aramca el yazılarından teşhiş edici özelliğe sahip önemli bir ayırtedici unsurdur.

ELAMCA VE MESENE DİLİ (CHARACE)

Naveh, bu yazıyı mukayese edecek bir örnek sunamayacağından, onun Mandence'nin Elamca el yazısının "çok gelişmiş" bir formu olduğuna dair argümanı pek de inandırıcı değildir.

---

8 Elyazmalarının bu grubu için bkz. Bivar ve Shaked 1964.

9 Ya da, tam anlamıyla, Orta Dönem Aramca elyazısının doğulu duktusunun (elyazısı tipi) tipik örneğidir.

Onun elde edebileceği en yakın kanıt, Aśoka yazıtındaki elyazısıdır ki, bu materyal de ancak binyılın yarısından önceki bir zamana gider. Bundan başka, en erken Mandence materyal, Elamca materyalden bir kaç asır sonradır. Bu sebeple, Coxon, bir süre, Elamca materyalinden sonra ortaya çıkan ve başlangıçta Mandenlerin kitâbe yazılarına benzeyen Mesene (Charace) sikke yazılarının iyi bir aday olacağını ileri sürdü. Son tahlilde, ne Elamca ne de Mesene (Charace) yazısı, Mandence el yazısının atası olmak için kâfi bir namzetti, kesinkes benzer sebeplerledir ki onlar Naveh ve Coxon'un ilgisini çekmişlerdi, karışıklardı ve sonraki bir zamana aitlerdi. Bunlar ikisi yalnızca Perslere bağlı Elam ve Mesene (Characene) krallıkları sınırları içerisinde geçerliydi, ve Elam ve Mesene el yazısının kullanılması yalnızca yerel krallıklarla sınırlandırılmış görünüyor. Mandence el yazısından farklı olarak, bu iki el yazısı, Aramca el yazılarının Doğu'da gelişimi esnasında, tarihsel bir gariplik ve tuhaflık, evrimsel ölü bir sonu temsil ederler.

Elamca yazıların bulunduğu sikkeler, ilk yüzyılın son yarısında Partlı adlarla geçen bir krallar silsilesi tarafından yer değiştirilen yerel hanedan sonrasına değin gözükmemişlerdir[10]. Bu noktadan önce, Elam'ın Kamnaskirids'li yerel yöneticilerine ait sikkeleri üzerinde bulunan yazılar, sadece Grekçe idi (Guélpin 1965: 19-26) [11]. Grekçe, Aramca ve Partça yararına Part İmparatorluğu süresince dışta tutulmuş gözüküyor. M.S. 53'lerde bir değişim etkin olmaya başladı. Bivar, bu değişimi-dönüşümü, M.S. 35 ve 42 yılları arasında hüküm süren Partlılar'a karşı Seleucia kenti isyanına bağlar (Bivar 1967:517). İlk yüzyılın ortalarından Part İmparatorluğu'nun sonuna değin Elam'ın yerel yöneticileri sırasıyla Part İmparatorluğu'na biat ettiler ve bunlar bağımsız hükümdarlardı. M.Ö. 221'de bu hanedanın son üyesi Erdeşir'in yenilmesinden ve Elam'ın ele geçirilmesinden sonra, Elamca el yazısı tarihe karıştı ki bu durum rastlantısal olamaz-

[10] Sellwood (1983: 308–9) bu kralların Arsaklı hanedanının alt bir dalından olmuş olabileceklerini öne sürer. Bu hipotez ilkin Rostovtzeff (1936: 118) tarafından nümizmatik kanıta dayalı olarak geliştirilmişti.

[11] Hansman (1998)'a göre Kamnaskires ünvanı Elamca'daki < qa-ap-nu-iš-ki-ra > *kapnušgir* "haznedar" ünvanıyla yakından ilgilidir.

dı[12]. Özetle, sözkonusu kısa süre, bu el yazısının Elam'daki Partlılar'a bağlı hanedanların dönemine rastlaması ve Aramca dilinin kullanımının artması ve Partların imparatorluk süresince arşiv yazısı olması Grekçe'nin zararına idi.

M.S. II. asrın ikinci yarısında ortaya çıkan Mesene, hanedanları devamlı bir şekilde Partlı hanedanlara karşı isyan içinde olan Trajan tarafından işgal edilen bu bölgede Aşkânî=Arsaklı (Partlı) nüfuzunun yeniden baş göstermesinin hemen sonrasında sikkeleri Aramca olarak basmaya başlamamıştı. Basılı sikkelerin dördü **"ybygn'y mlk' "** "Kral Ibignai" yazısını taşır ki Lidzbarski (1909:87) bunu M.S. 150-204 yılları arasındaki bir devreyle tarihlendirir[13]. Altheim, Merv'li Ishodad'ın Tekvin (Genesis)'i tefsirindeki bir pasajına dayanarak daha sonraki geç bir tarihi önerir; bundan dolayı, o, Mesene (Charace) el yazısının M.S. 208'de Erdeşir-i Pabagan'ın tahta çıkışı ve M.S. 224'de Arsaklı'ların mağlubiyetiyle Erdeşir'in yerel hanedanı görevden azl etmesi (Altheim 1969: 31-32) arasındaki bir zamanda meydana çıkmış olması gerektiğini iddia eder. Aynı zamanda Sellwood, Mesene (Charace) gümüş sikkelerinin son serilerini M.S. 200 civarındaki bir zaman diliminde teşhis eder (Sellwood 1983: 313-14). Bu iki el yazısının Manden el yazısına göre durumu, iyice mukayese edildiğinde -mesela Elam ve Mesene (Charace)- bunların Part döneminin son yarısının ürünleri olduğu inkar edilemeyecek kadar âşikardır.

PART EL YAZISI İLE MUKAYESE

Jorunn J. Buckley (2002: 4)'ya göre, Left Ginza'daki istinsah kayıdları gösteriyor ki, Manden metinsel geleneğinin en eski parçaları, Mani zamanı öncesi bir kaç nesille tarihlendirilir, yani,

---

12 Coxon (1970: 30) Mandenlerin bu elyazılarından birini bir yüzyılda benimsediklerinin ya da çok daha sonra ilk gördüklerinde onaylamalarının "oldukça makul" olduğunu iddia eder, fakat ben buradaki mülahaza ışığında sözkonusu elyazıları için bunun nasıl mümkün olacağı hususunda afalladım, çünkü bu son derece kapalı-gizli, görüş belirtilmeyecek kadar dardı ve daha da önemlisi Arsaklıların düşüşünden sonra eski olmasıydı.

13 **Bold** harfler Mandence karakterlerin çeviriyazılarına işaret eder ve bunlar ilgili elyazılarıdırlar. Onların betimlediği fonemler (sesbirim), /eğik çizgiler/içinde trankribe edildi (bkz. İleride gelecek). Mandence karakterlerin çeviriyazıları için burada benimsenen eğilim Drower ve Macuch 1963: xii'da takip edilenle aynıdır.

en azından M.S. III. asrın başlangıcına değin uzanır[14]. Maniheist'lere nisbetle Manden geleneğinin önceliği, Manden masiqta'sı ya da Sol Ginza'da da bulunan "ölüm ayini"nden (death mass) uyarlanan materyali ihtiva eden Eski Mısır Maniheist Mezmur-Kitabı tarafından onaylanmıştır (Säve-Söderbergh1949:163). Mandenler'in kendi dinsel literatürlerini herhangi bir el yazısında şimdikinde olduğundan fazla koruduklarını varsayan herhangi bir kanıt olmasa da, biz, son dönemlerde bulunan istinsah kayıtları, bizi Mandence el yazısındaki kutsal literatürün tertibi için yeterli olacağını varsaymamızı sağlar. İstinsah kayıtları kanıtı, Mandenler'in kendi tarihsel gelenekleri tarafından teyid edildi. Ki bu tarihsel gelenek, onların atalarının sonradan Sasaniler tarafından mağlup edilmiş olan Kral Ardawan emrindeki daha kuzeydeki kısımlardaki bölgede yerleşmiş olduğunu gösterir (Drower 1953: 3-14). Hem Manden metinsel geleneğinin, hem de onların tarihsel geleneklerinin Part İmparatorluğu'nun son çeyreği süresince Mesene ve Elam civarlarında yer alması sadece bir rastlantı eseri sayılmaz. Dolayısıyla, bu dönem süresince Part İmparatorluğu içinde bu üç el yazısının metin içeriğinin araştırmak tek mantıklı yol görünüyor.

1970'lere değin, Naveh, Coxon, ve Macuch bu el yazılarının kronolojileri hakkında şüphe içindeyken, Pers döneminden kalma Aramca materyalin çoğu, hala yetersiz bir şekilde anlaşılıyor ya da henüz keşfedilmemişti (Skjærvø 1996). Yamauchi (1970: 76), özetle, Nisa'da (M.Ö. ilk asırda; Nisa günümüz Türmenistan'ında Hazar Denizi havzasında yer alıyordu) bulunan Partlılar'dan kalma kırık dökük vazoları hatırlatır, fakat hemen ardından, onları, Mandenler'in kökenleri meselesine ilgisiz bir şekilde bağlar. Naveh (1997: 128-31) aynı şekilde kitabının alfabenin tarihi kısmında Nisa kalıntılarından söz eder, fakat onun bunları ele alış tarzı ve değerlendirmesi yüzeyseldir. Nisa kalıntılarındaki el yazısının hem zaman hem de mekân açısından bir hayli yakın olması göz önünde bulundurulduğunda, onun bu kanıtı savsaklaması şaşırtıcıdır, varlığı açıkça kanıtlanan Doğu orta Aramca el yazılarının hacmi, kendisiyle karşılaştırıldığı

[14] Buckley, Mani'nin ölümünden bir kaç nesil önce yaşayan Qidra kızı Šlama'nın adıyla bir kadına kadar devam eden kopuk olmayan bir müstensihler listesi (dizisi)nin izini sürdü.

Asoka yazıtındaki el yazısından daha fazladır[15]. İran kökenli materyal göz önüne alındığında (Nisa kalıntıları ya da M.S. III. asra ait Kuzey Irak'tan çıkarılan Paikuli kitâbesi gibi), bu el yazıları, birbirileriyle benzerlikleri paylaştıkları açık hale gelir (bkz. Tablo 1)[16]:

ɔ : Bu harfin Elamca biçimi açıkçası Partlılar döneminde muhafaza edilerek gelişmiş bir formudur. Naveh (1970:34) Elamca " " ile Kuzey Irak'taki Hatra'nın " ɔ " harfini mukāyese eder. Mandence'deki " ɔ " açık bir şekilde Elamca'daki " ' "'den son derece gelişmişken, benzer biçim aynı zamanda gözlendiği için bu zaruri bir şekilde onun Elamca'dan geldiğine işaret etmez[17].

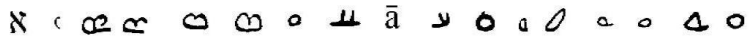

b: Sağa doğru devam eden çizginin altındaki harf sadece Elamca kitabelerinde bulunan orijinal harfte görülen yeni bir durumdur. Mandence bu özelliği paylaşmaz.

g : Tang-e Sarvak 'g'si, Partça 'g'sinden, Mandence 'g'de bulunmayan, harfin üstündeki yatay çizgi ilavesi yönüyle farklılık gösterir.

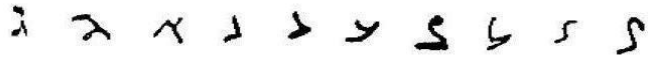

ḍ: Partça 'd'nin altında bulunan nokta (*ki bu nokta, sözkonusu harfi,* r *ve* c *den temyiz etmek için eklenmiştir*) harfin

---

15 İkidilli (bilingual) Aramca-Grekçe Aśoka kitâbesi Doğu Afganistan'ın Celalâbâd yakınlarında bulundu ve bu M.S. III. asırla tarihlenir; bkz. Naveh 1997: 137.

16 Bu tartışmanın amaçları için, "Elamca" belirli bir biçimde Tang-e Sarvak ve Shimbār yazıtlarına göndermede bulunacak; "Partça," başka bir türde tanımlanmadıkça, öncelikli olarak İ.S. II. ve III. asırlara ait olan kitâbelere işaret eder, bunların bazısı (Paikuli kitâbesi gibi, M.S. 292) İlk Sasanîler dönemine kadar tarihlenir; ve "Mandence" esasen kurşunlanmış tılsım yazıtlarına ait el yazısına işaret eder.

17 Anıtsal Nabatça elyazısında oldukça belirgin bir şekilde; abidevî Nabatça " ɔ " harfinin Mandence " ɔ "'ye benzeyişi bu iki elyazısını tanımlayan erken argümanların pek çoğu için kaynaktı.

orijinal karakterinin bünyesini, -Armazi ve diğer Part İmparatorluğu'nun sınır bölgesindeki *Gürcistan*'da olduğu gibi-, Elamca el yazısındaki bitişik bir yazıyla birleştirmiştir(Naveh 1997: 142)[18]. Ne iki bitişik harf (ligature) ne de nokta, Nisa'daki **ḍ** harfinde muhafaza edilen benzer biçimdeki Mandence **ḍ** harfinin altında bulunur[19].

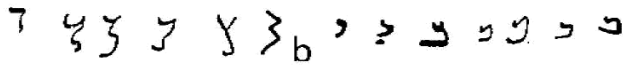

ṭ : Nadiren bu onanan karakterin okunuşu doğru olsa da, Elamca " t " tek başına Partça " t "den geliştirilebilir. Partça " t " nin bu iki yarısı, Elamca'daki bitişik bir harfe, sözkonusu harfin karakterinin altından boyluca bitişmiş olmalıdır. Büyülü kâselerdeki el yazılarında bulunan Mandence t'nin onanan formlarından birinin, aynı şekilde sonraki Partça kitabelerindeki "t"den türemiş olduğu görünür. Bununla beraber, Elamca " t "nin aksine, sözkonusu harfin karakterinin tepesindeki bitişik harfin (ligature) genişlikleri, harfin altında olandan daha fazladır[20].

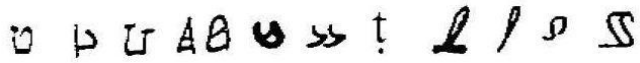

y: Bir tek çizgi ya da basit bir noktadan oluşan Elamca "y", Mandence kullanılmaya devam eden orijinal iki çizgili "y"nin bir yalınlaştırmasını betimler[21].

---

18 Aynı şekilde, Garni'de **r** üzerindeki ayraç (diacritic) kaydadeğerdir. Naveh Garni'deki bu ayraçları Süryanca'nın etkisine atfeder. Aslında, Süryanca'daki **d** harfini **r'**den ayıran noktalara ait en erken kanıt, İ.S. 411'le tarihlenen sadece Estrangela bir elyazmada bulundu. Bkz. Healey 2000.

19 Şayet her iki dil aynı orijini paylaşıyorlarsa, bu Mandence el yazısının bu bağlamda ötekilerden daha muhafazakar olduğunu, bu eğilimi benimsemediğini gösterir.

20 Coxon (1970: 26) "sözkonusu harfin Mandence forma ait olduğunu gösteren bir yakınlık olmadığını" kaydeder, fakat o Elamca malzemdeki bu karakterin okunuşundan elde edilen sonuçların çeşitlilik arzettiğini de buna ilaveten söyler. **ṭ** harfinin herhangi Semitik bir dilde yaygın olmadığı kabul edilirse, onun uyarısı sadece Elamca'ya uygulanmamalıdır.

21 Naveh (1970: 36)'in ileri sürdüğü gibi "bitişik-olmayan yod"un nasıl "bir noktaya indirgenen Elamca yod'a ait bir bağa/uzantıya" dönüştüğü meselesi zihnimde bir yere oturmadı.

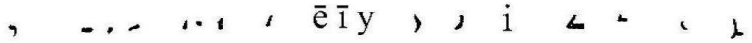

k: Elamca elyazısının k harfi, orijinal formuyla Farsça ve Mandence'de kullanımı devam eden köşeli k harfinin yalınlaştırılmış/basitleştirilmiş bir halini yansıtır.

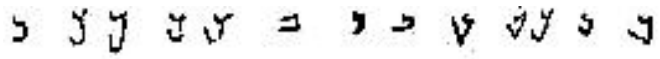

m: Elamca yazısındaki m harfi, Tang-e Sarvak kitabesindeki bir x harfinin basitleştirilmiş halini aldı. Mandence orijinal formu korur [22].

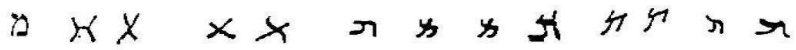

n: Elamca ve Mandence'de n harfi, hemen hemen aynıdırlar ve aynı orijinden bağımsız bir şekilde geliştikleri gözlemlenir.

ᶜ : Bu harf, Elamca ᶜ'deki iki-çizgili harften geliştirilen Mandence'de mevcut üç-dişli (three-stroke) ᶜ'deki köşeli harflere asla benzemez; bununla beraber, her iki form da, Nisa Ostraca'da bulunur. Bu harfin Farsça'daki benzeşi Elamca ᶜ, r ve d'yi andırırlar, oysa Mandence ᶜ harfi diğer bu harflerle birleşmez.

p: Coxon (1970: 28)'un Shimbār kitabelerindeki harfin en altına solundan tam bir meyilin olduğuna dikkat çekmesi, Elamca kümesinin bir özelliği olup, başka bir yerde tekrar edilmemiştir.

ṣ : Üç-dişli Farsça **ṣ** , açık bir şekilde Manden Kitabı ve sonraki Elamca kitabelerde bulunan dört-dişli **ṣ** 'ye göndermede bulunur/işaret eder. British Museum koleksiyonunda yer

[22] Naveh, Elamca kanıtına dair tartışmasında bu noktayı kabul eder (1970: 36).

alan 079M numaralı Kâse'nin üzerindeki **ṣ** , Farsça'daki **ṣ** gibi diş sayıları aynıdır; öte yandan, 087M numaralı kâse, Manden Kitabı'ndaki dört-dişli s'yi bir hayli andırmaktadır. Mandence **ṣ** 'deki son-diş, Farsça'daki **ṣ** 'de olandan daha uzun ve yukarı bakar ve kavisler, harf karakterinden uzakta dışarıya doğru açılırlar. Bunun aksine, Shimbar'da doğruluğu kanıtlanan **ṣ** , Farsça'daki gibi aynı sayıda dişe sahipti, fakat son dişi, harfin karakterinin arka tarafına kıvrılmadan önce aşağı doğru daha alta bakıyordu. Şöyle ki bu, öyle bir eğilim (harfin karakterinin arkaya doğru kıvrılması) ki Tang-e Sarvak elyazısında daha belirgin bir şekilde kendini gösterdi. Bahsi geçen son elyazısında, **ṣ** , başka bir yerde olduğundan daha bitişik (cursive) ve detaylı/ayrıntılı bir biçim kazanmıştır.

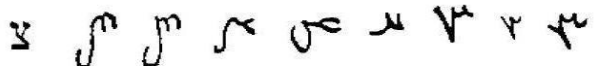

q: Elamca külliyatında q harfinin tartışmasız açık bir örneği görülmez[23]. Mandence q Farsça q harfini andırır ve bunlar başka yerlerde de[24] yuvarlak köşelere sahip dikdörtgensel bir formda bulunabilirler.

r: Elamca malzemede, r harfinin yatay çizgisi ya tepede d harfinde olduğu gibi dikey bir şekilde birleşir, ya da ortada c harfini andıran bir hal alır. Bu karışıklık/düzensizlik aynı zamanda, Farsça malzemenin (son dönemlere ait İran betiklerinde, r ve c harfleri nihai noktada w ve hatta n harfleriyle ayrılamayacak denli birleşir görünürler) tipik bir özelliğidir. 'R' harfinin zâviyeleri (kenarları), Mandence r harfinin aksine/tersine yuvarlaktırlar (müdevver=degirmi). *Mandence*, Elamca, Farsça, ya da Garni'deki elyazısı, -[zaten bu elyazılarının hepsi sözkonusu bu iki elyazısını birbirinden ayırmak için bir kurala bağlı olarak

---

23 Naveh (1970: 36) yerleri doğrulanamayan külliyat içinde bulunan **q'**nün yegane örneğini kabul etmez ve Elamca **g**'ye inanılmaz bir şekilde benzerliği üstlenen bir **q**'nün getirdiği materyalin alternatif bir okumasını önerir.

24 Coxon (1970: 28) Mandence ve epigrafik Süryanca'daki **q** arasındaki benzerliği kaydeder; sözkonusu Mesene yazısındaki **q**, büyülü sözlerin üzerinde yazılı olduğu kâ selerdekilerle uygunluk arz eder. Naveh (1970: 35), « ɔ »'da olduğu gibi, q'yü Hatra'da kanıtlanan delille mukayese eder.

uyarlanmışlardır]- diğer erken dönem semitik betiklerle şaşırtıcı bir benzerliği paylaşır.

š: Elamca š biçimi, muhtemelen en benzersiz ve betikteki bütün karakterlerine dair açıklama yapmanın en zor olanıdır. Bu harf, kesinlikle Farsça, Mandence, ya da aynı dönemdeki diğer betiklerin hiçbiriyle bir benzerlik taşımaz. Aramca š umumiyetle, hem dipteki bir çizgi hem de (az bir sıklıkla da olsa) yazı karakterinin sol-taraftaki kenarına doğru iki tahminî eksen boyunca açılır. İlk bakışta, Elamca š, ters çevirilmiş bir şekilde gözükür.

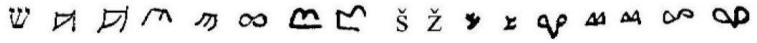

Şimbar'da tesbit edilen bu formlardan biri, sözkonusu alışılmadık formun gelişimine dair bir ipucu sağlayabilir. Onun orta çizgisi, sol-taraftaki düşey (amudî) çizgiyi kaidesi ile birleştirir. Bu durum, diğer iki düşey (amudî) çizgiye tepesindeki bir bağ (zülfe) vasıtasıyla birleşen Elamca š harfinin, sol-taraftaki düşey (amudî) çizgi boyunca açıldığı izlenimini verir. Tedrici olarak, bu amudî (düşey) çizgiler, Tang e-Sarvak'ta tesbit edilen formdan anlaşıldığına göre, kendilerini sol-taraftaki düşey (amudî) çizgiden ayırmışlardır.

Mandence š, ender de değildir. Naveh (1970:30) bu iki biçimin biribiriyle ilişkili/bağlantılı olduğunu ileri sürer, ama doğru bir şekilde Mandence š'nin kendinin en yakın benzerlerini Tur Abidin'de Hasan-Kef'te ve Ermenistan'da Garni'de -ki zaten her iki yer de Pers bölgesinde yer alır- bulduğunu ve ʾ ve q harfleri gibi bunların tarihinin de ikinci yüzyılın ikinci yarısına uzandığına işaret eder (1972: 293-304). Bununla beraber, Elamca š'nin aksine, bu şekillerin hiçbirinin soldan (sol-elle) eksenle aynı yönde gelişemediğine işaret etmek de bu ölçüde önemlidir.

Tablo 1: Elamca, Mesene, Pers ve Mandence El Yazılarının Karşılaştırılması

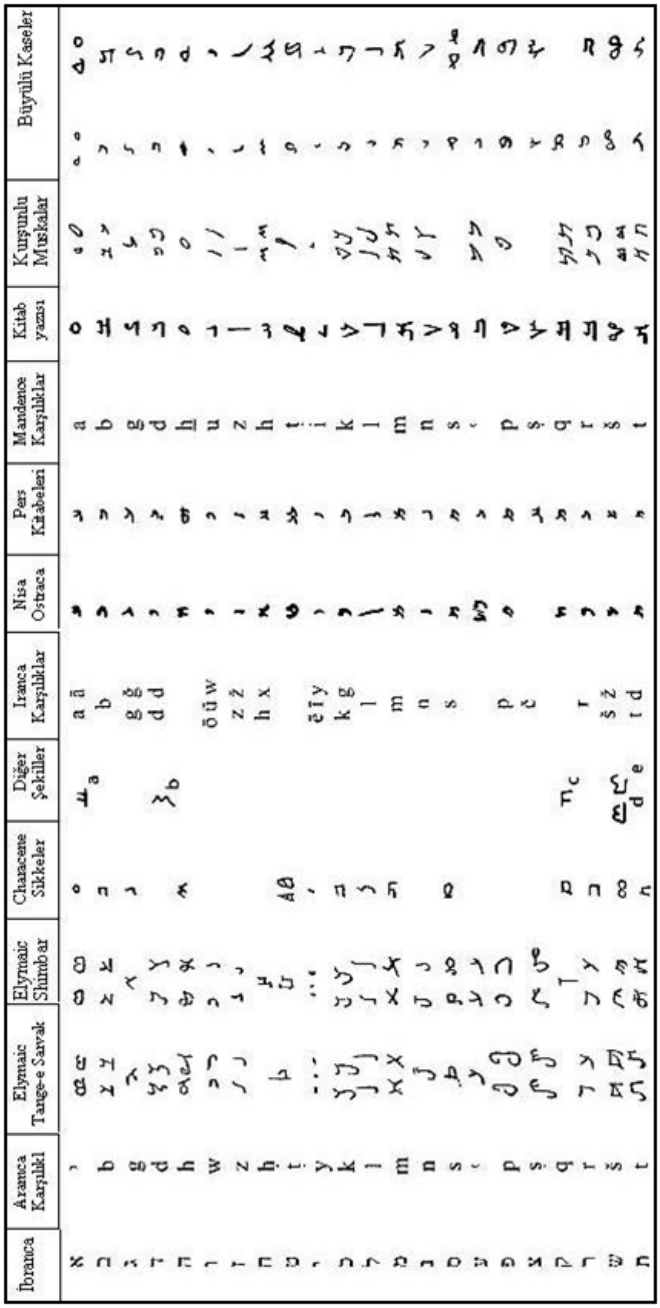

KAYNAKLAR: Tang-e Sarvak ve Shimbar formlarından alınan Elymaic formlar, Bivar ve Shaked'den (1964:270) uyarlanmıştır; Characene yazılı sikkeleri Coxon'dan (1970: 21); alıntılanan diğer Aramca formlar Naveh'den 1997: 142 (a = Hatra, b = Armazi, c = Hartra, d = Hassan-Kef, e = Garni); Nisa ostraca ve Pers kitabelerindeki formlar Skærvø'dan (1996: 518); Manden kitap yazısı, Macuch ve Drower'den (1963: xii); kurşunlu muskalı formlar Coxon'dan (1970: 21), ve büyülü kaselerden alınma iki grup el yazısı, 079M (BM 117872) ve 087M (BM 91779) sırasıyla Segal ve Hunter'dan (2000: 237) alınmıştır.

Elamca elyazısındaki harflerin büyük kısmı, ya aynı dönemde bulunan Pers kitabelerinin şekilleriyle benzerlik göstermekte (w, z, h, l, r, ve Tang-e Sarvak'taki t'de olduğu gibi), ya da açık bir biçimde bu dönem süresince (bu kategoriye; h ve belki de West Bank'da Vadi Murabbaᶜat'da keşfedilen ileri derecede gelişmiş bitişik Post-Herodian elyazısıyla çok yakın paralellik arz eden Shimbār t harfi dâhil edilebilir) Yakın Doğu'da bulunan diğer bitişik işlek elyazıları istikametinde gelişmiştir[583]. Bu bilgiler ışığında, bu gruptaki el yazılarının yazı biçimlerine ait bir kısım özellikler şimdilik şöyle sıralanabilir:

► Söz konusu elyazıları, daha az keskin açılar, pek çok karakterde hat çizgilerinin sayısındaki bir azalma ve diğerlerinde özel hat çizgileri arasındaki bağlar vb. değişimler göz önünde bulundurularak diğer Orta dönem Aramca el yazılarıyla karşılaştırıldığında bitişik ve işlektirler. Bunun sonucu olarak da birkaç harf (özellikle d, ᶜ, ve r) birleştirilmiştir.

► Bu karakterlerin basitleştirilmesinden dolayı ortaya çıkan karışıklık sebebiyle, ('d'nin altına bir nokta ya da bir çizgi şekli koymak suretiyle) aralarını daha belirgin bir şekilde fark ettirmek için harfin telaffuzunu gösteren bir ayırıcı (diacritic) getirilir[584].

► İki ya da ikiden fazla harften oluşan tek bir yazı karakteri (Ligature), belirgin bir şekilde bu elyazılarında yer alır, her bir yazı karakterinin ayrı kalan tek çizgilerini birleştirir ve bağıl takı zy gelmesi halinde (Mandence ḏ), sessiz harfi diğerine ular.

► İbranca (Yahudi Dili), Nabatça ve Süryanca gibi Orta Dönem Aramca elyazılarının batı tarzı harflerinin umumi biçiminin tersine, yazı karakterlerinin sondaki şekilleriyle sonda-olmayan şekilleri arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır.

---

583 Jo Ann Hackett ilk defa Elamca formun Post-Herodian formla olan benzerliğini bana gösterdi; bkz. Yardeni 1997: 191. Hatta bu aynı h, muhtemelen bağımsız bir gelişmenin sonucu olsa da, elyazısı bitişik Nabatçaki sonda gelen h ile de bir paralellik arzediyordu.

584 Bkz. dipnot 18. Bu özellik, aynı şekilde, bu grubun bir üyesi olmayan Süryanca'da da bulunur, fakat sözkonus Mandence ya da Pehlevî Kitabı'nda değil. Bu şu sonucu beraberinde getirir ki, biz, kalıtsal olandan ziyade belirsiz bir tarihin bir yerinde diğerleri tarafından benimsenen bir eğilimle ilgileniyoruz.

Bu özelliklerin tamamının bir arada olmasının sebebi, Kafkasya bölgesi ve Doğu Anadolu'dan Güney Mezopotamya'da Elam ve Mesene'ye kadar uzanan geniş bir coğrafi ve kronolojik alana yayılan elyazılarına ait farklı bir grubun varlığıdır. Bu grubun üyeleri, ilkin M.S. II. yüzyıl boyunca görüldü ve Manden ve Zerdüştilik kutsal edebiyatında kullanılan elyazıları tarzında günümüze kadar hayatiyetini sürdürdü. Bu grubun üyelerinin birbirileriyle bağıntılarının ve onlar (kendileri) arasındaki kesin genetik akrabalıklarının tarihlendirilmesi tek başına yapılacak karşılaştırmadan ortaya çıkandan daha güçtür. Benim ilk intibam, Mandence elyazısının bu grubun en muhafazakâr üyelerinden biri olduğudur. Bu el yazısı (Mandence), ağırlıklı bir şekilde Elamca ve Mesene (Charace) el yazılarından iki ya da ikiden fazla harften oluşan tek bir yazı karakteri taşırken, ne Pehlevî Kitâbı'ndaki kadar yoğun bir şekilde birkaç harfin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş tek harflere benzer, ne de Elamca, hatta son dönem Part el yazısı kadar bitişiktir[585]. Yine de bu el yazısı, d ve r harfinin arasını ayırmak için diğerlerinin benimsediği/kabul ettiği yeniliğe de iştirak etmezler.

Mandence elyazısının giriş/baş süslerinin, görünüşte Mesene (Charace) madenî paralarının üzerindeki yazılara büyük ölçüde benzediği doğrudur. Bununla beraber, kronolojik olarak sonra olmasına rağmen, bir takım özellikler, bu süslü el yazısının daha sade/korunmuş bir yapısının var olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, b, k ve r harflerinin baş kısımlarının madenî paraların üzerindeki düzlemsel (ufkî) bir çizgiye benzer şekilde basitleştirildiği/ sadeleştirildiği kaydadeğerdir. Bunun sonucu olarak da, her biri süslü el yazısındaki kendi farklı kimliklerini korurken, bu karakterlerin biri diğerini andırır/ ya da diğerine benzer. Şaşılacak bir şekilde bu benzer özellikler, karakterler arasındaki farklılıkları açıkça ayıran Mandence kitap elyazısında korunur. Neticede, kitap elyazısı ya da süslü elyazısının Mesene (Charace) elyazısından gelişebileceği fikri olanaksızdır. Naveh (1970: 36) ve Coxon (1970: 26) her iki bilim adamı da, Mandence ṭ harfinin üçgensel (üçgen şeklindeki) Mesene (Charace) ṭ harfinden geliştiğini var-

585 Coxon'un Elamca'nın "bitişik" Mandence elyazısından daha katı bir şekilde taşa işlenmiş arkaik elyazısına bağlı olduğuna dair ileri sürdüğü fikri (1970:29) Partça materyalle mukayese edildikten sonra makul derecede zayıf/az görünür.

sayarlar, fakat Mesene (Charace) ṭ 'sinin kendisine ait oldukça farklı bir yapısı vardır ve Partça ṭ (ki bu harf Mandence formundaki atasına son derece uygun bir nümune arzeder) harfinin formuna da hiç benzemez. Zaten bu büyük ölçüde müstakil bir gelişimin sonucudur.

Büyülü sözlerin yer aldığı metinler mecmuası içinde, hem büyülü kâselere hem de en erken tarihli yazmalara kıyasla baş kayıtların göreli antikitesine karşın, baş süslerinde bulunan el yazısı, kâse elyazısından ziyade el yazmalarında bulunanlarla hemen hemen çok yakın bir benzerlik arzeder. Bu, beklentilerin tersine, bir çelik levha/tomar üzerine bir kitabenin hakkedilmesi /oyulması süreci, -kâselerin en erken tarihten kalma el yazması eserlerin tarihine daha yakın olduğu düşünüldüğünde,- fırında pişirilmiş bir çömlek/kâse ya da elyazması bir sayfa üzerine yazılmasından oldukça farklıdır. Bizim en erken tarihli yazmalarımızın tarihi sekizinci asra kadar gitmesine ve bu kâselerin çoğu muhtemelen İslam-öncesi olmasına karşın[586], Naveh (1970: 33) çelik levhalardaki bitişik el yazısı formlarının ve kâse metinlerinin sadece kitap el-yazısından türetilebileceğini kaydeder. Mandence kitap-elyazısının hissedilebilir bir tarzda asırların araya girmesiyle değişmemesi, yakın akrabası olduğu İbranca (Yahudi Dili) elyazısı gibi, bu yazının da oldukça muhafazakâr bir elyazısı olduğu açık hale gelir[587]. Mandenlerin kendi ayinsel (liturjik) dillerine ve kutsal edebiyatlarına karşı tutumlarının Yahudilerin kendilerinkine karşı tutumlarıyla paralellik arzettiği göz önüne alındığında, Manden el yazısının aynı derecede özenle nesilden nesile geçmesi hiç de şaşırtıcı değildir[588].

Tarihsel koşullar ve elyazılarının benzerliği gösteriyor ki, elyazılarının bu grubuna ait yazıbiçimleri (ductus) için model,

---

586 Sözkonusu kâ selerin pek azı Arabça'nın tesirini gösterir, fakat bilimsel uzlaşı külliyatın büyük bir kısmının İslamî fethin hemen öncesindeki dönemle tarihlendiği yönündedir; bkz. Segal ve Hunter 2000: 21–22.

587 Ölü Deniz Parşümenleri'ne ait elyazısının iki binyıllık geçen sürede kaydadeğer bir tarzda değişime uğramayan klasik İbranca el yazısına aşina olan herhangi bir bilim adamınca çok kısa sürede anlaşılır ve kavranabilir olması da düşündürücüdür.

588 Mandence elyazılı kâ se, diğer taraftan, eşzamanlı/aynı dönemdeki bitişik bir elyazısının gelişimini betimlemelidir, Post-Herodian bitişik elyazısının benzeri Wadi Murabba'at'da bulunanlar sayesinde doğrulandı.

Eski İran (Partça) arşiv elyazısı tarafından temin edildi. Bu argümana ek destek, Mandence ilgi zamiri q'ye benzeyen Elamca'daki birleştirilmiş zy tarafından sağlanmıştır; Naveh "Mandence q'nün Elamca zy'den geliştirildiğinde bir kuşku duyulmayacağını ve bunun başka bir yolunun da olmadığını " öne sürer. Bu türden birleştirme, bununla beraber, Naveh'in bizi ikna etmeye çalıştığından daha çok yaygındır; bu İran kökenli dillere uyarlanan Aramca diğer elyazılarında görülür, Mezmûr Parşömeni ve Pehlevî Kitâbı'ndaki gibi[589]. Bu bitişik zy'nin İran menşeli olduğu ve buradan bu diğer dışta kalan el yazılarına yayıldığı, aksini düşünmekten ziyade, çok büyük olasılık dâhilindedir[590].

PARTÇA VE MANDENCE SESLİ HARFLER

Part dilindeki yazıtlar (Partlılar tarafından yazılan Aramca yazıtların aksine) ilk olarak M.Ö. II. Yüzyılın ortalarına kadar olan bir zamana işaret ederler. Bu yazıtları onların Aramca nüshalarından ayıran ortografik özellikler arasında (h ve ḥ harfini biribiriyle karıştırma gibi) bir sesli harfler sistemidir ki bunlar Aramca betiklerde mevcut temel leksiyonların (*matres lectiones)* yerini alırlar. Çizgi boyunca sesli harfler dikkat çekecek şekilde gelişmiş Grek sesli harflere benzerler. Hemze « ʾ » (glottal stop) ya da gırtlak duracağı ve sesli boğaz harfi* « ʿ » İran sesbirimi dağarcığının bir parçası değildir, ve bu nedenle onları temsil eden karakterler, ya a ve ā gibi açık ünlüleri ya da i, ī, e ve ē gibi kapalı ünlüleri, sırasıyla, göstermek için kullanıma koymuştur. Başlangıçta, sadece kelime-sonu ünlüleri bu tarzda gösterilirdi, fakat bu ünlü harfler hızla aynı şekilde telaffuz edilmeyen içten bir kelime görevi görmeye başladı. Keza, dönemdaşı Aramca yazıtlarda olduğu gibi her ne kadar uygun bir uslüpta olsalar da, sırasıyla,

589 Örnekler için bkz. Skjærvø 1996: 523–24. Pehlevi Kitabı'nda ortaya çıkan bağ (ligature) sadece izafet zamiri eklerinden öncedirler.

590 İlginç linguistik-içiçe geçmiş bir paralellik örneği Tayvan'da bulunur. Resmi dilinin Mandarince olması gerçeğine rağmen, –ki bu dil anavatanda kullanılan karakterlerin oldukça geleneksel bir formu kullanılarak yazılır-,Tayvan tarihsel olarak Japonya'yayla güçlü bağlara sahipti. Tayvan'da, Japonca *hiragana* karakteri *no*, çok defa Çinçe *de* ile değiştirilir, özdeş olmasa da bir takı bir benzerlikteki iyeliğe işaret eder, Mandence ilgi adılı d-'de olduğu gibi.

* =(voiced pharyngeal)

yarı-ünlüler y ve w, kapalı ön ünlüleri "i, ī, e ve ē" ve kapalı arka ünlüleri "o, ō, u ve ū" tanımlama ve onlara işaret etme görevini yapmışlardır.

Bu karakterleri Aramca olan eşdeğer temel leksiyonlardan (*matres lectiones)* ayıran şey, sadece onların tatbiki değil, fakat onların yalnızca, Grekçede olduğu gibi, ünlülere ve yarı-ünlülere işaret etmek için kullanılmalarıdır. Her şeyden önce temel leksiyonlar ünsüz iken, bunlar bazen bir ünlünün varlığına işaret etmek için de kullanılmışlardır. Bu ayırım, son derece mâ hiranedir, aynı zamanda bu el yazılarının gelişimini anlamada da kritik değer taşırlar. Arsak ve Sasanî dönemleri boyunca kabul gören bütün Aramca lehçeler, Mandence istisna kabul edilirse, ünlü harflerden ziyâ de temel leksiyonlar olarak görevlerini ifa etmişlerdir.

En erken Mandence yazıtların bir fonetik imlâ özelliği taşıdığı gerçeği bile, tam anlamıyla gelişmiş bir ünlü harf sistemine rağmen (sistemiyle birlikte), pekçok Aramca uzmanı bilim adamını tereddütte bırakabilir. Açıkçası, Semitist oldukları kadar aynı zamanda İranist olan Macuch ve Nöldeke gibi bilim adamlarının, Mandenlerin bu sistemi kendilerine göre /kendilerinkine uygun geliştirmiş oldukları faraziyesine asla karşı çıkmamaları son derece şaşırtıcıdır[591]. Biçimsel olarak Aramca ünsüzlerden türedikleri halde[592], a, i, u ve ḫ harflerinin, yine de, ünsüzlere değil, sadece ünlü ya da yarım-ünlülere işaret etmek için kullanılmaları dikkate şayandır. Mandence **a** asla, farklı bir harf olan ᶜ'yı andıran hemze'yi « ʾ » (glottal stop) temsil etmek için kullanılmadı; Mandence ḫ da, asla h harfi tarafından temsil edilen /h/'yı göstermek için kullanılmadı. Eril üçüncü tekil şahıs izafet zamirine işaret etmesine ilave olarak ki onun en yaygın fonksiyo-

591 Blake 1940: 404: " Aşağı Babilonya (Irak)'nın Aramca-konuşan Gnostik bir mezhebi olan Mandenler, temel leksiyonis'e (*matres lectionis*) dayalı tam bir bağımsız ünlü yazma (yazı) sistemi geliştirdiler, fakat ünlü harf formlarının diğer Aramca alfabelerle olan bağı kapalıdır ve biz ünlü harf sisteminin giriş yolu/yöntemi ya da zamanı hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz, onun kökeni hakkında kesin bir dille konuşmak olanaksızdır" der. Blake geçici olarak İ.S. VIII. asırda Doğu Kilisesi'nin Süryanca yazılarından ödünç alınmış ünlü harf sisteminin olduğu hipotezini geliştirdi, ki, bizim de gördüğümüz gibi, bugün bu hipotez savunulamaz.

592 Bu harflerin formları sırasıyla ʾ, y, w ve h harflerinden türetilmiştir

nu budur, ḫ yine de belgisiz biçimbirimini belirtme görevini yapar (Macuch 1965: 207) ve İran'a özgü *ézafe,* ona ait her üçü, her biri sihirli sözlerin bulunduğu metinlerdeki –ia çoğul biçimbirimine göre kendi sürekli düzensizlikleriyle hükmedilir, ki bu büyük ihtimalle */i:/ olarak telaffuz edilir[593]. Diğer Aramca betiklere eşdeğerliğinin/benzerliğinin aksine; Mandence ḫ , aynı şekilde sonda yer alan /a:/'yı imlemek için de asla kullanılmadı; aksine, çok açık bir şekilde Aramca'daki gibi olmayan a, herhangi bir konumda /a/ or /a:/'yı imlemek için kullanıldı, bu hemen hemen herhangi bir ünlü ve öncelikle kelimenin son-konumuna işaret etmiş olabilir.

İran yazı sistemlerinin Mandence üzerindeki tesirinin bir diğer kanıtı Mandence ᶜ harfinin baştaki ünsüz kümeleri ayıran ek heceyi temsil etmek için kullanılmasıyla desteklenir. Zaten hemen hemen benzer üslup Orta dönem Pers ve Partlı Maniheist'lerde görülür (Skjærvø 1996: 531). İran ve Manden yazı sistemleri aralarında ortak olan bu özellikler kümesi, bu iki yazı sisteminin biribirileriyle ilişkili olduğu izlenimini uyandırır; mantık Arsak ve Sasanilere bağlı Mandenlerin bu bakışla ikinci olarak bahsedileni takip ettiklerini gerektirir. Mandence yazı sisteminin İran kökenli yazılardan bağımsız bir şekilde geliştiği ihtimali büsbütün değer taşımayabilir, bunun yine de bu karakteristik özelliklerinin tamamında Orta Dönem Perslilerinkilerle uyum arzetmesi önemlidir ve aynı dönemdeki Mandence'ye dek Aramca betiklerin tamamı, Elamca ve Mesene (Charace) yazısında olduğu, büyük oranlarda benzerdirler ve son derece geleneksel (yani etimolojik açıdan) imlayı takip ederler[594].

SONUÇ

Part İmparatorluğu'nun diğer Aramca betiklerini mukâyese ettikten sonra, biz, ancak Part arşiv elyazısının tesir altında

---

[593] Son iki biçimbirimi İran dillerinden ödünç alındı. Bu karakterin kullanıldığının kanıtı, Mandence büyü sözleri içeren metinlerinde kullanıldığı görülen *ézafe*'yi temsil etmesidir; bkz. Montgomery 1913: 39, ve örnekleri s. 203-204 ve 252'de. Partçada bu harf aynı şekilde dişil sonek (takı) /a/'da olduğu gibi diğer son ünlü harfleri göstermek için kullanıldı. Bkz. Skjærvø 1996: 516.

[594] Characene madeni paraların üzerinde tek en belirgin kelimenin "kral-melik" anlamına gelen **mlk**ʾ kelimesi olduğu kabul edilmelidir.

kaldığı sonucuna gidebiliriz ve muhtemelen hatta Elamca, Mesene (Charace) ve Mandence gibi önceden yazılı-olmayan Aramca diller için yeni elyazıları ortaya çıkardığını bile söyleyebiliriz. Şayet, mevcut kanıtın da ileri sürdüğü üzere/gibi, bu üç elyazısı Partça arşiv elyazısından türemişse ve onların benimsenmesi/kabul görmesi Arsaklıların M.S. 53'den itibaren ve sonrasında Hellenizm'in tedrici terkini takip ediyorsa, o zaman Mandenler, bir döneme kadar Arsaklı yönetiminin son çeyreği boyunca kendi elyazılarını benimsemiş olmalılar ve bu son derece özel bir şekilde birinci asrın ikinci çeyreği ile ikinci asrın sonu arasında, ketebe kayıtlarından elde edilen Mandence metinlerin terkibi için nihai bir örnek teşkil eder hale gelmiştir. Mandenlerin yazılı edebiyatı Sasaniler devri boyunca gelişmeye devam etti ve hatta İslami devrenin içine dek sürdü. Bu yazının kökenleri Arsak dönemi içinde aranmalıdır.

TEŞEKKÜR

Burada serd edilen görüşler Jorunn J. Buckley, James F. Coakley, Wolfhart P. Heinrichs, John Huehnergard ve Prods Oktor Skjærvø gibi zat-ı muhteremlerin danışmanlıkları altında, benim İran'daki Khorramshahr Neo-Mandaic lehçesi üzerine çalıştığım tez araştırmama bağlı olarak gelişti ve bu çalışma, hikmet, kaynaklar ve âlicenap misafirperverlik sergileyen danışmanım Nasser Sobbi olmaksızın tamamlanması mümkün olmayacaktı. Bu yazı, ilkin, ön sav şeklinde Mayıs 2004'de Harvard University Semitic Philology Workshop'a gönderildi ve ard arda yapılan tartışmadan sonra kabul edildi. Ben, hasseten, danışmanlarım Jo Ann Hackett ve Prods Oktor Skjærvø'ya Aramca yazılı belgeleri ve İran epigrafisi ile ilgili sınırsız desteklerinden ötürü müteşekkirim. Ve nihayet, bu makalenin çeşitli zamanlarda müsveddelerini keskin ve şaşmaz bakışı ve tükenmek bilmeyen sabrıyla gözden geçiren ve fikirlerimi daha da açık seçik bir şekilde ifade etmemde beni uyaran ve teşvik eden meslektaşım Yuhan S. D. Vevaina'ya da ayrıca minnettarım.